O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI

ZAMONAVIY INNOVATSION TADQIQOTLARNING DOLZARB MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR

mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami

(2024-yil 17-18-may)

(1-qism)

JIZZAX-2024

“Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar” mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami – Jizzax: O‘zMU Jizzax filiali, 2024-yil 17-18-may. 410-bet.

Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallarida zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari sohasidagi innovatsion tadqiqotlar aks etgan.

Globallashuv sharoitida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur’atlar bilan rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini yaxshilash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e’tibor qaratilgan. Zero iqtisodiyotning, ijtimoiy sohalarni qamrab olgan modernizatsiya jarayonlari, hayotning barcha sohalarini liberallashtirishni talab qilmoqda.

Ushbu ilmiy ma’ruza tezislari to‘plamida mamlakatimiz va xorijlik turli yo‘nalishlarda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, olimlar, professor-o‘qituvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarining ilmiy xodimlari, tadqiqotchilari, magistr va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari mujassamlashgan.

Mas’ul muharrirlar: DSc.prof. Turakulov O.X., PhD. O‘ralov A.I.

Tahrir hay’ati a’zolari: p.f.d.(DSc), prof. Turakulov O.X., b.f.f.d. (PhD) O‘ralov A.I., t.f.f.d.(PhD), dotsent Abdumalikov A.A., t.f.n., dots. Baboyev A.M., t.f.f.d.(PhD), dots. Abduraxmanov R.A., p.f.f.d.(PhD) Eshankulov B.S., p.f.n., dots. Alimov N.N., p.f.f.d.(PhD), dotsent Alibayev S.X., p.f.f.d. (PhD) Halimov O‘.H., p.f.f.d.(PhD), dotsent Karshiyev A.A., f.f.f.d.(PhD), dotsent Sindorov L.K., t.f.f.d.(PhD), dotsent Nasirov B.U., b.f.f.d. (PhD), dotsent Mustafaqulov M.A., f.f.f.d. (PhD) Alibekov D.A.., f-m.f.f.d. (PhD) Sharipov X.F., ps.f.f.d.(PhD) Norbekova B.Sh., i.f.n., dots. Tsoy M.P., Qayumov O.A., Jo‘rayev M.M.

Mazkur to‘plamga kiritilgan ma’ruza tezislarining mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlarning to‘g‘riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

8. Zoirovna, Yuldasheva Sojida, and Nizomov Bekhruz Umarovich. "PSYCHOLOGY OF TRUST AND SECURITY." Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences 1.12 (2022): 153-161.

9.Юлдашева, Сожида, and Абдурахмон Мирзаахматов. "МОЛОДЕЖНАЯ КИБЕРПСИХОЛОГИЯ. ВРЕД И ПОЛЬЗА СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ПОКОЛЕНИЯ." International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research (2023): 348-354.

10. Юлдашева, С. З. (2023). ОИЛАЛАРНИ МУСТАҲКАМЛАШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

A.V.UXTOMISKIYNING “DOMINANTA KONSEPSIYASI”

Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
luqmoniddinshavxiyev@gmail.com

Annotatsiya: Psixologiya ilmiga qanchalik qiziqsak biz o‘zimizni shunchalik anglay boshlaymiz. Qadimgi grek faylasufi Suqrot shunday degan: “O‘z-o‘zingni anglagin va bilgin”. Suqrotning bu iborasi shu vaqtgacha o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Bu maqolada shaxsni bilish jarayonlardan bir diqqat borasida qisqa ma’lumotlar berilgan. Dunyodagi barcha ijodkorlikni va kashfiyotlarni ortida chidamli diqqat haqida gapirmastlikni iliji yo‘q!

Kalit so‘zlar: A.Maslou, bilish jarayonlari, ehtiyolar, I.P.Pavlov, V.A.Uxtomiskiy, dominant, bu nima refliksi, qo‘zg‘alish o‘chog‘i.

Hozirgi zamon axborot texnalogiyalari rivojlangan davr hisoblanadi. XXI asrni hattoki olimlar “depressiya asri” deb baholamoqda. Fan, texnika va texnalogiyalar qanchalik o‘zining yo‘qori cho‘qqisiga chiqmasin, inson doimo ongli yoki ongsiz ravishda psixologik ehtiyoj sezadi. Psixologiya fanida ehtiyojlar bir nechta toifalarga bo‘linadi. Ehtiyojlarni fan olamida ko‘p tadqiq qilgan, o‘rgangan olimlardan biri “Ehtiyojlar piramidasi” nazariyasi bilan mashhur amerikalik psixolog A.Maslau hisoblanadi. U shaxs ehtiyojlarini beshta muhim bosqichlarga bo‘lib o‘rganagan. A.Maslou fiziologik, xavfsizlik, sotsial, hurmat qozonish va o‘z-o‘zini anglash ehtiyojlariga bo‘lgan.

Hozirgi zamon psixologiyasining asosiy kategoriyalaridan biri bilish jarayonlari hisoblanadi. Bilish jarayonlari psixologiyada dastlabki aks ettirish funksiyasini bajaradi. Bilish jarayonlari fanda 7 turga bo‘lib o‘rganiladi. Bular sezgi, idrok, diqqat, xotira, xayol, tafakkur va nutq kabi turlarga bo‘linadi. Bu jarayonlarni har birini bajarish funksiyasiga ko‘ra shaxs atrof muhitni, dunyoni anglashda muhim ahamiyatga ega. Jumladan diqqatni shaxs psixologiyasidagi funksiyalari, ahamiyati, o‘rni haqida qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Jahon psixologiya fanida diqqat borasida bir qancha tadqiqotlar olib borilgan, nazariyalar yaratilgan. Diqqat deb ma’lum bir ob’yektga ongimizni barqaror, muttasil qaratishimizga aytiladi. Diqqqatning odatda o‘zining tashqi alomatlariga ham ega.

Psixologiya fanining aksariyat manbalarida diqqat deb psixik faoliyatning yo‘naltirilihi va haxs uchun ma'lum darajada ahamiyatga ega bo‘lgan ob'ektning ustida to‘planihi tuhunladi. Diqqat hunday muhim bir psixik jarayonki, u insonning jamiki faoliyatlarida bevosita ihtirok etadi va ularning muvaffaqiyatli yakunlanihini ta'minlaydi. I.P.Pavlovning oliy nerv faoliyati haqidagi ta'limoti, A.A.Uxtomskiy ilgari surgan dominantlik prinsipi va ularning zamondoshlari tadqiqotlari diqqatning fiziologik asoslari va mexanizmlarini ilmiy nuqtai nazardan tuhuntirish imkonini yaratdi. Aleksey Vladimirovich Uxtomskiy 1875 yil 14 mart, Novgorod viloyati, Pozdino qishlog‘ida tug‘ilgan. 1905 yil 17 dekabr, Lyubertsida vafot etgan.

Diqqatning fiziologik asoslari tog‘risida mulohaza yuritilganda fan olamida ikkita ta'limotning mohiyatiga to‘xtaladi. Ushbu ta'limotlarning birinchisi (I.P.Pavlov qalamiga mansub) diqqatning fiziologik asosi qo‘zg‘alish jarayonining bosh miya yarim sharlar qobig‘ining ayrim uchastkalarida to‘planishi natijasida optimal qo‘zqolish o‘chog‘ining hosil bo‘lishi va ayni vaqtda manfiy induksiya qonuniga binoan miya qobiqidagi bohqa nerv markazlarining ma'lum darajadagi tormozlanihidir. Ikkinchisi esa A.A.Uxtomskiyning dominanta nazariyasining talqinidan iboratdir. Chunki dominanta muayyan nerv uchastkasidagi kuchli qo‘zqaluvchanlik qobiliyatiga ega bo‘lgan qo‘zg‘alish markazidir. Dominanta mavjudligida undan boshqa nerv markazlari tormozlangan bo‘ladi. U markaziy nerv tizimsiga kelgan har qanday qo‘zg‘alish, impulslarni qabul qilib, ularga tegishli javob qaytaradi-da, shu tariqa boshqa markazlarni tormozlah evaziga o‘z faoliyatini yana kuchaytiradi. Hozirgi zamon psixofiziologiya fanida miyaning spesifik bo‘lmagan tizimsiga oid turli tuzilishidagi diqqat holatlarining retikulyar shaklsiya, talamuz, gipotalamuz va gippokamplarga aloqasi haqida anatomik, fiziologik va klinik ma'lumotlar mavjuddir.

Hozirgi vaqtda tananing dominant qo‘zg‘alishi bu A.A.Uxtomskiyning 1911 yilda himoya qilingan va alohida kitob sifatida nashr etilgan magistrlik dissertatsiyasiga ishora qiladi. Ma'lum bir lahzada ba'zi markazlarning rolini va ulardan kelib chiqadigan impulslarni sezilarli darajada o‘zgartirdi.

Topografik jihatdan aniqlangan nerv markaziga har doim bir xil o‘zgarmas funktsiyani bog‘lash faqat fikrlashning soddaligi uchun qilingan taxmindir, buni Vinsch allaqachon ta'kidlagan.

1911 yildan beri men tanadagi markazlarning tasvirlangan o‘zgaruvchan roli istisno hodisa emas, balki doimiy qoida degan fikrga egaman. Nazariy jihatdan, faqat ko‘proq va kamroq turli xil funktsiyalarga ega markazlar mavjud bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, filogenetik jihatdan qadimiy orqa miya va segmental markazlar, ehtimol, o‘zlarining mahalliy funktsiyalarida bir xil va barqarorroqdir, markaziy asab tizimining yuqori darajalari markazlari esa ko‘proq xilma-xillik va funktsiyalarning kamroq barqarorligiga imkon beradi. Keyinchalik, N.E.Vvedenskiy qurbaqaning markaziy asab tizimida issiq qonli hayvon uchun tasvirlangan narsaga o‘xshash narsani keltirib chiqarishga harakat qildi. Men tananing dominant qo‘zg‘alishini yutish va defekatsiyaning adekvat qo‘zg‘atuvchisi bilan keltirib chiqargan bo‘lsam, N.E.Vvedenskiy buni umurtqali qurbaqadagi ba'zi sezgir nervlarning juda uzoq va ayni paytda juda zaif elektr stimulyatsiyasi bilan keltirib chiqarishga qaror qildi. Natijada issiq qonli hayvonda kuzatilgan narsaga o‘xshash narsa ekanligi ma'lum bo‘ldi. Organizmda qo‘zg‘aluvchanlikning mahalliy markazi o‘rnatiladi, mahalliy refleks

chegaralari juda kamayadi, ammo tananing boshqa joylarida reflekslarning inhibisyonu rivojlanadi. Ammo tasvirlangan hodisaga men uchun tabiiy bo‘lib tuyulgan asosiy ma'noni berishni xohlamadi;

Markazlararo munosabatlar juda g‘ayrioddiy, deyarli patologik narsadir va shuning uchun u bu hodisaga "isterioz" nomini berdi. O‘z navbatida, men ta'riflangan munosabatlarda normal markaziy faoliyatning muhim faktini ko‘rishni davom ettirdim va markaziy asab tizimining normal faoliyatida uning doimiy o‘zgaruvchan muhitdagi o‘zgaruvchan vazifalari unda o‘zgaruvchan "dominant qo‘zg‘alish markazlarini" keltirib chiqarishini tasavvur qildim va bu markazlarning qo‘zg‘alishlari, yangi paydo bo‘lgan qo‘zg‘alish to‘lqinlarini chalg‘itadi va boshqa markaziy qurilmalarni inhibe qiladi, markazlarning ishini sezilarli darajada diversifikatsiya qilishi mumkin. Ushbu g‘oya tadqiqot uchun yangi muammolarni keltirib chiqaradi va uni hech bo‘lmaganda ishlaydigan gipoteza sifatida qabul qilish mumkin. Men "dominant" atamasi bilan ma'lum bir daqiqada markazlarning joriy reaktsiyalarining tabiatini aniqlaydigan qo‘zg‘alishning dominant markazini belgilashni boshladim. Bunda men dominantni hosil qilish qobiliyati miya yarim korteksining eksklyuziv mulki emas, balki markazlarning umumiy mulki ekanligi haqidagi ishonchdan kelib chiqdim; shuning uchun markaziy asab tizimining umumiy ish tartibi sifatida hukmronlik tamoyili haqida gapirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. В.А.Ухтомский “Доминанта” Санкт-Петербург-Москва-Минск -2022.
2. E.G‘.G‘oziyev, F.G‘oziyev “Umumiy psixologiya” Toshkent-2023
3. И.П.Павлов “Полное собрание сочинений [5 книг] (Москва 1952 Ленинград)”
4. Shovxiyev L., Sharafitdinov A. Psixologiyada tush korish tilsimlari //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 485-488.
5. Sharafitdinov A., Shovxiyev L. Hissiy intellekt va uning shakllanishi //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 437-440.
6. Shovxiyev L. Ursachen der Entstehung von psychischen Krisen." //International Simposium of Young Scholars" Xalqaro Amerika konferensiyasi.(514-516 betlar). – 2021.
7. Boynazar o‘g‘li S. L., Buriboyevich M. K., Ergashovich Y. S. PSCHOLOGY OF MODERN LEADERSHIP AS AN IMPORTANT PHENOMENON OF EFFECTIVE MANAGEMENT //Intenational Journal of Early Childhood Special Education ISSN. – 2022. – Т. 1308. – С. 5581.
8. Shovxiyev L., Sharafitdinov A. Hissiy intellekt va uning shakllanishi. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1 (1), 437–440. – 2022.
9. Boynazar o‘g‘li S. L. et al. KARL GUSTAV YUNGNING ANALITIK PSIXOLOGIYASIDA KOLLEKTIV ONGSIZLIK TUSHUNCHASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 22. – №. 10. – С. 17-19.

10. Boynazar o‘g‘li S. L., Beknazar o‘g‘li E. H. G. YU. AYZENKNING HAYOTI VA IJODI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 22. – №. 9. – С. 165-169.

11. Boynazar o‘g‘li S. L. Xolova Mohina Hayot qizi,“Ta’lim jarayonida o‘quvchilar diqqat barqarorligini o ‘rganilishda innovatsion usullardan foydalanish”«ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal. 132-138 betlar.

12. Boynazar o‘g‘li S. L., Akmal o‘g‘li E. N. A. ADLERNING INDIVIDUAL PSIXOLOGIYA BO ‘YICHA ISHLAR. – 2023.

13. Boynazar o‘g‘li, Shovxiyev Luqmoniddin. "Gapparova Zokira Xudayberdi qizi “Zoopsixologiya va qiyosiy psixologiyani Rossiyada o‘rganilishi”“TADQIQOTLAR." Respublika ilmiy-metodik jurnali.

14. Boynazar o‘g‘li S. L., Beknazar o‘g‘li E. H. G. YU. AYZENKNING HAYOTI VA IJODI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 22. – №. 9. – С. 165-169.

15. Shovxiyev L. Ursachen der Entstehung von psychischen Krisen." //International Simposium of Young Scholars" Xalqaro Amerika konferensiyasi.(514-516 betlar). – 2021.

16. Shovxiyev L., Sharafitdinov A. Hissiy intellekt va uning shakllanishi. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1 (1), 437–440. – 2022.

17. Boynazar o‘g‘li S. L. et al. KARL GUSTAV YUNGNING ANALITIK PSIXOLOGIYASIDA KOLLEKTIV ONGSIZLIK TUSHUNCHASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 22. – №. 10. – С. 17-19.

18. Boynazar o‘g‘li, S. L. Ergashova Dilafruz Ergash qizi,“. Ta’lim motivatsiyasi va uni shakllantirish jarayoni”“TADQIQOTLAR" Respublika ilmiy-metodik jurnali.

19. Boynazar o‘g‘li, S. L. Xolova Mohina Hayot qizi,“Ta’lim jarayonida o‘quvchilar diqqat barqarorligini o ‘rganilishda innovatsion usullardan foydalanish”«ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal. 132-138 betlar.

20. Boynazar o‘g‘li S. L., Akmal o‘g‘li E. N. A. ADLERNING INDIVIDUAL PSIXOLOGIYA BO ‘YICHA ISHLAR. – 2023.

21. Boynazar o‘g‘li S. L. et al. KURT LEVIN HAYOTI VA IJODI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 22. – №. 9. – С. 139-143.

22. Балибекова Г., Шовксиев Л. Muloqot insonlarga ta ‘sir otkazish vositasi sifatida //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 518-520.

23. Шовхиев Л. Tergov taktikasining tushunchasi, predmeti va manbalari //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 503-507.

24. Boynazar o‘g‘li S. L., Tojikulovich U. S. TEMPERAMENTNING HOZIRGI ZAMON NAZARIYALARI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 23. – №. 3. – С. 19-25.

25. Boynazar o‘g‘li S. L. et al. MULOQOT VA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 23. – №. 3. – С. 9-18.
26. Boynazar o‘g‘li S. L., Orifjon o‘g‘li T. H. EDVARD TORNDAYKNING TA’LIM TAMOYILLARI, TA’LIM NAZARIYASINING ASOSIY QONUNLARI VA XUSUSIYATLARI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 22. – №. 10. – С. 6-11.
27. Boynazar o‘g‘li S. L. et al. IRODAVIY HARAKATLARNING YOSH XUSUSIYATIGA BOG ‘LIQLIGI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 22. – №. 10. – С. 12-16.
28. Boynazar o‘g‘li S. L. et al. TA’LIM JARAYONIDA O ‘QUVCHILAR DIQQAT BARQARORLIGINI O ‘RGANILISHDA INNOVATSION USULLARDAN FOYDALANISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 22. – №. 9. – С. 132-138.
29. Shovxiyev L. B., Sh U. P. JAMIYATDA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR VA MULOQOT PSIXOLOGIYASI //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1255-1262.
30. Boynazar o‘g‘li S. L. et al. IDROK SHAKLLANISHINING YOSHGA DOIR XUSUSIYATLARI //World of Science. – 2023. – Т. 6. – №. 5. – С. 367-369.
31. Boynazar o‘g‘li S. L., Hayotovna X. M. BOSHQARUVDA LIDERLIKNING IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 550-553.

ODDIY DIFERENSIAL TENGLAMALAR UCHUN CHEGARAVIY MASALALARNI YECHISHNING TAQRIBIY-ANALITIK USULI: GALYORKIN USULI

Nuraliyev T.A., Alimov S.H., Turg‘unboyeva M.X., Qarshiyeva F.B.
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali
nuraliyevtulkin86@gmail.com

Annotatsiya: Oddiy diferensial tenglamalar (ODT) uchun chegaraviy masalalarni yechishda samarali taqribiy-analitik va sonli usullar ishlab chiqilgan. Taqribiy-analitik usullarga kollokatsiya, eng kichik kvadratlar, to‘plam osti usullari, bundan tashqari samarali va universal bo‘lgan Galyorkin usuli kiradi. ODT uchun chegaraviy masalalarni sonli yechish usullari ayirmali yechimlarni tuzishga asoslangan. Ayirmali usullar o‘zining qulayligi va universalligi sababli keng qo‘llaniladi.

Kalit so‘zlar: Galyorkin usuli, kollokatsiya, eng kichik kvadratlar, to‘plam osti usullar, chegaraviy shartlar, bazis funksiyalar sistemasi.

Chegaraviy masala quyidagidan iborat. Quyidagi diferensial tenglamaning

$$Lu \equiv u'' + p(x)u' + q(x)u = f(x), \quad a < x < b \qquad (1)$$